

NOVIJA JUGOSLAVENSKA HISTORIOGRAFIJA O KOMUNISTIČKOJ ORGANIZACIJI JUGOSLAVENA U SOVJETSKOJ RUSIJI 1918—1921.

U posljednje dvije-tri godine učinjen je značajan korak u istraživanju povijesti komunističke organizacije Jugoslavena u Sovjetskoj Rusiji. Jugoslavenska historiografija obogaćena je za nekoliko vrlo zanimljivih radova koji se odnose na djelatnost te komunističke organizacije u cjelini ili na pojedine njene komponente (problem postanka Jugoslavenske grupe RKP(b), jugoslavenski sovjeti, agitacija i propaganda u štampi, politički i vojni kursovi). Zamahu tih istraživanja, bez sumnje je pridonijelo i to što je iz Sovjetskog Saveza dobivena izvanredno značajna mikrofilmovana građa o sudjelovanju Jugoslavena u oktobarskoj revoluciji. Najveći dio tih radova objavljen je u povodu jubilarne, pedesete godišnjice oktobarske revolucije — godine 1967. Uz građu iz sovjetskih arhiva, autori tih radova koristili su se domaćom arhivskom građom o sudionicima oktobarske revolucije iz jugoslavenskih zemalja. Najzastupljeniji je autor, bez sumnje i najbolji jugoslavenski poznavalac cjelokupne problematike o sudjelovanju Jugoslavena u oktobarskoj revoluciji i njihovom udjelu u izgradnji komunističkog pokreta u domovini, Bogumil Hrabak. Nikola Popović istraživao je djelatnost centralne komunističke organizacije Jugoslavena u Sovjetskoj Rusiji, te obranio i objavio o toj tematici magistarski rad. U redoslijedu prikazivanja na prvom su mjestu dva rada koji se odnose na povijest komunističke organizacije u cjelini, a zatim slijede radovi o pojedinim njenim komponentama.

1. *Partijska organizacija i forumi komunista Jugoslavena u Sovjetskoj Republici 1918—1921.* (B. Hrabak).¹ Rad je posvećen problematici osnivanja i razvoja partijske organizacije jugoslavenskih naroda u Sovjetskoj Rusiji i ostalim forumima u kojima su djelovali komunisti, prvenstveno Jugoslavenskom sovjetu. To je sažeti sintetski prikaz koji daje osnovni pregled djelovanja jugoslavenskih komunista u Sovjetskoj Rusiji, njihova brojnog stanja, rada na organiziranom slanju aktivista u domovinu i s tim usko povezane izdavačke djelatnosti i organiziranja agitatorskih i vojnih kursova. Djelatnost komunista, porijeklom iz jugoslavenskih zemalja, promatra se u vezi s razvojem pokreta revolucionarno orijentiranih zarobljenika, pripadnika raznih narodnosti, koji su se nalazili u Rusiji. Na osnovi periodizacije, sačinjene prema međašnjim zbivanjima u djelovanju komunističke organizacije Jugoslavena, autor je rad podijelio u četiri osnovna poglavlja. U prvome prati stvaranje i konstituiranje grupe u priznatoj sekciji RKP(b) — od proljeća do lipnja godine 1918. Drugo je poglavlje posvećeno aktivnosti grupe od sredine lipnja 1918. do veljače 1919. godine kad se, kao naročito značajan događaj, izdvaja odluka o stvaranju Komunističke partije (boljševika) Srba, Hrvata i Slovenaca, čime je započelo organizirano slanje aktivista — komunista i simpatizera — u domovinu u skladu s tadašnjom koncepcijom da predstoje skore proleterske revolucije na Balkanu i u Podunavlju. Od studenog 1918. do veljače 1919. na organizirani rad u domovinu upućeno je oko 150 aktivista. Autor je znatnu pažnju posvetio i radu agitatora na sjeveru Rusije (Murmansk, luka Arhangel'sk) i u Povolžju. Od veljače 1919. do veljače 1920. (treće poglavlje), zbog odlaska znatnog broja akti-

¹ JIČ, 1—4/1967, 7—45.

vista u domovinu, reorganizirana je Jugoslavenska grupa RKP(b) da bi mogla nastaviti svoju aktivnost na pripremama za revolucionarni rad u Jugoslaviji (slanje agitatora, izdavanje političke literature, vođenje kursova i sl.), iako zbog situacije u Sovjetskoj Rusiji (zamah intervencije) nastoji da broj agitatora koje šalje svede na najnužnije. U tom je razdoblju osnovan Jugoslavenski sovjet i proširen politički rad na područje Sibira i Turkestana gdje je bilo vrlo mnogo Jugoslavena. U četvrtom poglavlju obrađen je period rada Centralnog jugoslavenskog biroa agitacije i propagande od veljače 1920. do rujna 1921. godine. U veljači se Jugoslavenska grupa RKP(b), kao i ostale nacionalne grupe, reorganizirala u skladu s odlukama VIII kongresa RKP(b) u odjeljenja (biroe) za agitaciju i propagandu pri centralnom, pokrajinskim, oblasnim i mjesnim komitetima RKP(b). Centralni jugoslavenski biro agitacije i propagande postao je tako rukovodeći forum jugoslavenskih komunista u Sovjetskoj Rusiji. Nastavio je agitacioni rad u Povolžju, Sibiru i Turkestanu i tako povećao broj članova partije i kandidata. Održana je i Sveruska konferencija jugoslavenskih komunista u Rusiji iz čijih se izvještaja vidi da je u to vrijeme (listopad 1920) bilo 517 članova i kandidata partije. U 1920. i 1921. godini Jugoslaveni nastavljaju odlaziti u domovinu, pa i komunisti. Zbog toga su postepeno nestajale jugoslavenske komunističke sekcije u unutrašnjosti, a Centralni jugoslavenski biro prestao je raditi na početku rujna god. 1921.

Ocjenjujući rad partijske organizacije Jugoslavena, autor u zaključku ističe da je ona revolucionarnom radničkom pokretu u zemlji dala 500 do 600 aktivista, prekaljenih u revoluciji, koji su znatno utjecali na njegovu revolucionarnu orijentaciju. Njihov bi udio u stvaranju KPJ bio još veći da se nisu rasuli po svojim selima i gradićima i da su ideološki bili izgrađeniji. Upozorava na to da njihov pravi doprinos djelovanju i boljševizaciji KPJ treba tek naučno utvrditi.

2. *Jugoslavenska centralna komunistička organizacija u Rusiji (1918—1921. godine)* (N. Popović).² U uvodnom dijelu autor je obrazložio periodizaciju kojom će se služiti a u osnovi se poklapa s onom B. Hrabaka, i s periodizacijom djelatnosti inozemnih internacionalista u Rusiji (1917—1921) sovjetskog historičara M. A. Birmana. Prvo poglavlje posvećeno je organiziranju grupe i njenoj djelatnosti od ožujka 1918. do kraja veljače 1919. U drugom se poglavlju razmatra aktivnost grupe od ožujka 1919. do ožujka 1920. s naročitim osvrtom na takozvani »kijeovski period« (srpanj—rujan 1919), kad je u Ukrajinu prešla Federacija inostranih grupa, Južni biro Kominterne, nacionalne grupe RKP(b), pa među njima i jugoslavenska. Posebno potpoglavlje odnosi se na rad Jugoslavenskog sovjeta u Odesi i na rad predstavnika grupe u raznim organima sovjetske vlasti i internacionalističkim organizacijama (političkim i vojnim). Treće se poglavlje odnosi na djelatnost Centralnog jugoslavenskog biroa za agitaciju i propagandu pri CK RKP(b) s potpoglavljima o vezama Centralnog biroa s komunističkim organizacijama u Sibiru i Turkestanu, o Sveruskoj konferenciji jugoslavenskih komunista, izdavačkoj djelatnosti i agitatorskim kursovima.

Ovaj vrlo opsežan analitički rad s izvanrednim obiljem podataka (imena, tabularni prikazi brojnog stanja partijskih organizacija) bez sumnje je važan

² Prilozi za istoriju socijalizma, 5, Beograd 1968, 237—318.

prilog budućoj sintezi aktivnosti jugoslavenskih sudionika proleTERSKE revolucije u Rusiji.³

3. *Nastanak i obrazovanje Jugoslovenske komunističke grupe RKP(b) u proleće 1918. godine* (B. Hrabak).⁴ Problem nastanka i formiranja Jugoslovenske komunističke grupe RKP(b), obrađivan u našoj i sovjetskoj historiografiji, nije definitivno riješen jer o njemu postoje kontroverzna mišljenja i navode se različiti datumi osnivanja grupe. Autor smatra da se problem formiranja i nastanka grupe mora promatrati kao proces koji se odvija u više etapa (pribiranje ljudi i vršenje priprema, stvarno konstituiranje i, konačno, priznavanje za sekciju RKP(b)). Zato se istraživanje toga pitanja zasniva na komparativnom proučavanju postanka jugoslovenske i ostalih nacionalnih grupa RKP(b) jer osim specifičnosti među njima postoje i analogije. Autor analizira sastav jugoslovenskih komunista s obzirom na njihovu političku i društvenu djelatnost prije pristupanja jugoslovenskoj grupi (bivši disidenti Dobrovoljačkog korpusa Srba, Hrvata i Slovenaca i komunisti Jugoslaveni koji su u Moskvu došli nakon revolucionarnog rada u zarobljeničkim logorima). Kao specifičnu odliku prvih Hrabak navodi preosjetljivost u nacionalnom pitanju, dok su drugi bili pretežno internacionalistički orijentirani. Autor naglašava da u Federaciji inostranih komunističkih grupa RKP(b) i CIK RKP(b) nisu gajili osobito povjerenje prema bivšim disidentima, ali smatra da je njihovo prisustvo u djelatnosti jugoslovenskih internacionalista bilo značajno. Na osnovi tako određenog metodskog postupka autor prikazuje razvoj zbivanja u povodu organizacionog oformljenja grupe. Rezultat do kojeg je došao znači potpuno precizno vremensko određenje osnivanja grupe — kad je CIK RKP(b) priznao grupu za sekciju RKP(b) i potvrdio njeno privremeno rukovodstvo (sredina lipnja 1918) ona je konačno konstituirana i priznata za nacionalnu grupu RKP(b).

4. *Jugoslovenski sovjeti u Rusiji i Ukrajini 1919—1921. godine* (B. Hrabak).⁵ U uvodu autor upozorava da Jugoslovenski sovjet, kao specifična vrsta »državne« ustanove, ulazi u proučavanje sovjetsko-jugoslovenskih odnosa u razdoblju stvaranja Komunističke internacionale i pripremanja socijalističkih revolucija u srednjoj Evropi i na Balkanu. Problem sovjeta također ulazi na specifičan način i u »nacionalnu« problematiku revolucionara, kako ju je nazvao autor, u odnose među pripadnicima nacija bivše Austro-Ugarske Monarhije i pokušaja hegemonije austrijskih (njemačkih) i mađarskih komunista nad ostalima.

Iako su zarobljenički sovjeti bili ustanove revolucionarno orijentiranih radnika i seljaka — bivših zarobljenika, njihovi organi samoupravljanja, oni su se u načelu razlikovali od ruskih sovjeta kao organa proleTERSKE diktature, upozorava Hrabak. Zarobljenički sovjeti bili su ograničeni u ostvarivanju svoje vlasti naprosto time što nisu djelovali u svojoj zemlji i što su izražavali težnje onog dijela radnih ljudi svojih nacija koji su se stjecajem okolnosti našli u Ru-

³ Za Sloveniju usp. F. Klopčič, *Slovinci v oktobarski revoluciji*, *Kronika*, 2, Ljubljana 1967, 65—69; Za Crnu Goru: J. Bojović, *Crnogorska emigracija u Rusiji za vrijeme oktobarske revolucije*, *Istorijski zapisi*, 4/1967, 713—732. Usp. i zbornik memoarske građe sudionika oktobarske revolucije, Jugoslaveni v oktobru, Ljubljana 1969, koji je uredio F. Klopčič.

⁴ *Istorija XX veka*, IX, Beograd 1968, 5—62.

⁵ *Tokovi revolucije*, II, Beograd 1967, 3—55.

siji. Zarobljenički sovjeti zaštićivali su interese revolucionarno orijentiranih pripadnika svojih nacija nasuprot diplomatsko-vojnim predstavništvima kao predstavnicima i zaštitnicima interesa buržoazije. Autor prati djelatnost Austro-ugarskog sovjeta od osnivanja do reorganizacije i prestanka rada. Na čelu toga sovjeta bilo je predsjedništvo od predstavnika svih naroda koji su bili u sastavu Monarhije. Ipak su vodeći položaj imali predstavnici Austrijanaca i Mađara što je dovelo do sukoba zbog neravnopravnog položaja pripadnika ostalih naroda. Autor ističe da su simpatije sovjetskog rukovodstva dugo uživali Nijemci i Mađari kao korifeji revolucije u Srednjoj Evropi i Podunavlju, ali su pozitivne tekovine Oktobra omogućile stvaranje pravilnih međunacionalnih odnosa. Prikazujući odnose u internacionalističkim organizacijama s ovog, nacionalnog, aspekta — autor nas je upoznao sa zaista zanimljivim zbivanjima i upozorio da je pitanje ravnopravnih međunacionalnih odnosa imalo izvanredno značenje u međusobnim odnosima zarobljenika, pripadnika potlačenih i onih povlaštenih nacija Austro-Ugarske Monarhije.

Iako je Jugoslavenski sovjet (Sovjet jugoslavenskih radničkih i seljačkih deputata), osnovan još u ožujku 1919, bio priznat od Narodnog komesarijata vanjskih poslova, on je tek nakon likvidacije Austro-ugarskog sovjeta dobio pravo da izdaje vize jugoslavenskim građanima. Jugoslavenski sovjet vodio je brigu o zaštiti Jugoslavena, o njihovu položaju i organizirao povratak u domovinu (po jednoj procjeni, koju navodi autor, bilo je oko 250.000 Jugoslavena zarobljenika i nezarobljenika u Sovjetskoj Rusiji 1918. godine). Pokušaji Sovjeta da stupi u vezu s vladom Kraljevine SHS ostali su bez uspjeha jer ga je ona ignorirala. U razdoblju od 1919. do 1921. Jugoslavenski sovjet je, u tijesnoj suradnji s komunističkom organizacijom Jugoslavena, popisao repatrirece porijeklom iz Jugoslavije i organizirao njihovu sistematsku masovnu evakuaciju. Uz pomoć Sovjeta su u domovinu otpremljeni i partijski aktivisti. Autor daje i historijat Jugoslavenskog sovjeta u Odesi.

5. *Propaganda putem štampe Jugoslavena komunista u Sovjetskoj Republici 1918—1921. god.* (B. Hrabak).⁶ U uvodu autor podsjeća na to da u revolucionarnim zbivanjima agitacija i propaganda igraju veliku ulogu kao sredstvo aktiviranja masa, pokretanja subjektivnog faktora bez čije mobilizacije nema revolucionarnog napredovanja, jer masama treba objasniti ideje, ciljeve i metode vođenja borbe. Rad je podijeljen na poglavlja o izdavanju letaka, o novinama revolucionarne orijentacije na jugoslavenskim jezicima, o prevođenju i štampanju brošura i Lenjinovih djela, o materijalno-tehničkoj bazi izdavačke službe i širenju izdanja jugoslavenske komunističke organizacije u Moskvi.

Kao oblikom revolucionarne propagande komunisti Jugoslaveni najmasovnije su se koristili letcima. Od kraja ožujka 1918. do 1. maja 1921. godine jugoslavenska komunistička organizacija u Moskvi štampala je 16 letaka u golemoj nakladi od 302.000 primjeraka. Letke je izdavao i Jugoslavenski sovjet i komunističke organizacije Jugoslavena u Odesi i Sibiru.

Novine su također štampane u velikim nakladama. Izdavani su isključivo jugoslavenski listovi na hrvatsko-srpskom i slovenskom jeziku, neki i s priložima na bugarskom, ali je bilo i novina na nekoliko jezika, a napisane o Jugoslaviji i Jugoslavenima bilo je i u čisto ruskim listovima. U Kijevu je kratko vrijeme izlazio list *Югославянский революционер* kao organ Jugoslavenskog revolucionarnog saveza.

⁶ *Istorijski zapisi*, 4/1967, 661—712.

Potkraj godine 1917, u odsjeku za zarobljenike pri Narodnom komesarijatu vanjskih poslova osnovan je jugoslavenski pododjel kojem je bio na čelu dr Mijo Radošević. On je uređivao list *Zemlja i Sloboda* — *Земля и воля*, »organ radničke i seljačke vlade narodnih komesara«. List se dijelio besplatno. Hrabak smatra da je usprkos revolucionarnim parolama taj list bio nacionalistički. Od travnja do svibnja izlazio je list *Revolucija* (6 brojeva) a izdavala ga je grupa Jugoslavena komunista u Moskvi. Glavni zadatak lista bilo je stvaranje snažne internacionalističke organizacije Jugoslavena koja bi se borila za obranu tekovina ruske revolucije i komunističku orijentaciju svojih sunarodnika. Autor upozorava na ideološku orijentaciju lista: predviđa se socijalno-politička osnova za diktaturu proletarijata, ali se ne govori o ulozi komunističke partije, već i zato što ona među Jugoslavenima u Rusiji tada nije postojala, a i zato da se ne odbije još uvijek izrazito nacionalistički raspoložena masa disidenata. Autor smatra da je tako postepeno stvarana program-ska orijentacija koja će na kraju postati sasvim boljševička. Misli da su suradnici *Revolucije* svjesno ostajali na liniji dotadašnjeg nacionalnooslobodilačkog pokreta Jugoslavena zato da pripreme svoje sunarodnike da nakon povratka u Austro-Ugarsku pomognu ratne napore centralnih sila. Navodi i podatak da je bilo štampano ukupno 56.000 primjeraka *Revolucije*.

List *Всемирная революция* već je organ Jugoslavenske grupe RKP(b). Objavljivao je napise i na slovenskom i na bugarskom jeziku. Pozivao je Jugoslavena u Rusiji da se povežu u čvrstu organizaciju i pomoću nje pripreme za borbu u domovini, obavještavajući ih o osnutku grupe Jugoslavenske komunističke partije (boljševika). *Всемирная революция* odlučno se ogradila od nacionalista pod socijalističkom maskom, pišući da »nacionalni« revolucionari žele promjene granica i vladara, a seljak i radnik s pomoću socijalne revolucije oslobođenje od eksploatacije i uspostavu »novog reda« u društvu. *Всемирная революция* štampana je ukupno u 535.000 primjeraka, u 36 brojeva (od srpnja 1918. do siječnja 1919). Naklada pojedinih brojeva je varirala (najveća je bila 24.000 primjeraka).

List *Svjetska Revolucija* naslijedio je prethodni i izlazio do srpnja 1919. u 22 broja i ukupno 288.000 primjeraka. Za taj je list, kako autor ističe, karakteristično da je donosio mnogo vijesti iz zemlje, ali s velikim zakašnjenjem.

B. Hrabak navodi još dva jugoslavenska lista socijalističke orijentacije iz 1920. godine: *Komuni*, organ jugoslavenske sekcije pri gubernijskom komitetu RKP(b) u Irkutsku (štampana je u 750 primjeraka) i *Crveni barjak* — *Rdeči prapor* koji je izdavala jugoslavenska sekcija u Taškentu (izlazio je u 500 primjeraka) na hrvatsko-srpskom i slovenskom jeziku.

Na osnovi mjesečnih izvještaja Jugoslavenske grupe RKP(b) Federaciji inozemnih grupa autor je rekonstruirao aktivnost grupe u izdavanju brošura. One su uz usmjerenost na revolucionarnu agitaciju u Rusiji bile namijenjene i zarobljenicima koji su odlazili kućama. Autor daje iscrpan popis naslova, naklade i navodi jezike na kojima su objavljivane brošure. U jednom dopisu Narodnom komesarijatu vanjskih poslova iz prosinca 1918. navedeno je da je Jugoslavenska grupa izdala 12 brošura u nakladi od 190.000 primjeraka. U godini 1919. teškoj po sovjetsku vlast, smanjeno je izdavanje brošura, a od proljeća 1920. ta je aktivnost živnula. Centralni jugoslavenski biro agitacije i propagande izdao je (od ožujka do listopada 1920) brošura u nakladi od 47.000 primjeraka. Autor upozorava i na jedan sumarni izvještaj o izdavačkoj djelatnosti Jugoslavena prema kojem je do svibnja 1921. izdano 49 brošura. Političku lite-

raturu na jugoslavenskim jezicima izdavala je i Kominternu. Ukupna naklada njenih izdanja bila je 90.000 primjeraka. Prema popisu D. Vidnjevića, slagara grupe, Centralni jugoslavenski biro izdao je 19 brošura u 69.000 primjeraka. Autor je obradio i tzv. materijalno-tehničku bazu izdavačke djelatnosti jugoslavenskih komunista u Moskvi (novac za prevođenje i slaganje, papir i štamparske usluge). Sredstva za izdavačku djelatnost osiguravala je Federacija inozemnih grupa dobivajući ih od sovjetskih vlasti.

Autor naglašava da su najbrojnija i najzahvalnija čitalačka publika bili zarobljenici. Kako se najveći dio Jugoslavena vratio kući potkraj 1918. i na početku 1919, propagandnim izdanjima grupe najviše su se koristili Jugoslaveni u jedinicama Crvene armije. U godini 1920. slana je literatura naročito u Sibir i Turkestan (veliki broj Jugoslavena). Od naročitog je značenja bilo slanje propagandne literature u Jugoslaviju. Autor pretpostavlja da su proglasi, koji su se već na početku studenog 1918. širili po Vojvodini i među srpskim posadnim trupama, po svojoj prilici stizali iz Rusije jer štampanje komunističkog propagandnog materijala u to vrijeme nije počelo ni u Jugoslaviji, ni u Mađarskoj, ni u Beču. Propagandni materijal slan je u Jugoslaviju po povratnicima. Nakon stvaranja SRPJ(k), odnosno KPJ, propagandna je literatura sve više tražena. Tako je Centralni jugoslavenski biro poslao u jesen 1920. u domovinu preko Kominterne 9000 primjeraka raznih brošura, a u studenom iste godine 6800 primjeraka i posebno 500 primjeraka »Azbuke komunizma«. Autor navodi podatak po kojem je po kuririma, povratnicima ili preko Kominterne poslano KPJ do prosinca godine 1920. 6755 primjeraka brošura i knjiga. U Jugoslaviju su slane čak i gramofonske ploče i filmovi revolucionarnog sadržaja.

U zaključku autor upozorava na to da je poseban zadatak historičara revolucionarnoga radničkog pokreta u nas da ustanove koliki je bio utjecaj toga propagandnog materijala publiciranog u Sovjetskoj Rusiji na podizanje ideološko-političkog nivoa i revolucioniranje radničkih i ostalih siromašnih masa u Jugoslaviji. Zasad pretpostavlja da je taj utjecaj bio bez sumnje velik, iako ne podjednako jak u svim radnim slojevima i u svim zemljama Jugoslavije. »Dok je koncem 1918. godine tih revolucionarnih knjižica bez čvrstih korica odštampanih običnim, stereotipnim crnim slovima, bilo dosta i među seljacima, posebno u Vojvodini i Slavoniji, kasnije je te propagandne literature znatno više bilo među radnicima, zanatlijama i ostalim više gradskim svetom, s obzirom da je iz tih društvenih slojeva najviše bilo i slušalaca na kursovima u Moskvi.« Autor posebno izdvaja prijevode Lenjinovih radova jer je najveći dio prvi put preveden na naše jezike.

6. *Jugoslovenski agitaciono-partijski i vojno-starešinski kursevi i škole u Sovjetskoj Rusiji 1918—1921. godine* (B. Hrabak).⁷ Jedan od vrlo značajnih problema — kojima povijesna znanost mora obratiti pažnju u proučavanju odnosa Jugoslavena u Rusiji prema Oktobru i njihovog sudjelovanja u revolucionarnom radničkom pokretu u domovini — jest i problem stupnja njihove ideološke obrazovanosti, upozorava B. Hrabak. Smatra da je potrebno utvrditi koliko je njihov prilaz političkim pitanjima dana bio rezultat sistematske, programske, školske percepcije. U domovinu su se vraćale desetine tisuća zarobljenika a u svima je buržoaski režim u Jugoslaviji gledao boljševičke emisare i agente.

⁷ *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, 5, Sl. Brod 1967, 35—76.

Autor ističe da im je jedno vrlo upečatljivo saznanje dala sama revolucija i da je ta životna škola bila za seljake i radnike presudno važna.

U prvom su poglavlju dani podaci o agitacionim kursovima i partijskim školama inozemnih komunista u Sovjetskoj Rusiji od 1918. do 1920. godine. U prvo vrijeme nije bilo kursova na nacionalnim jezicima pa su ljudi slani na ruske kursove. Vojno-starješinski kursovi («crvenih komandira») javljaju se masovnije tek 1920. godine. Drugo poglavlje posvećeno je jugoslavenskim kursistima u 1918. i 1919. godini, koji su polazili ruske i mađarske kursove. Upućivani su i na agitatorske kursove CIK RKP(b) i na tečajeve predavača (lektora) Agitaciono-propagandnog odjeljenja Sveruskog biroa vojnih komesara, a neki i na moskovsku Akademiju društvenih nauka. Prvi jugoslavenski agitatorski kurs počeo je s radom u rujnu 1918. O agitatorskoj školi Jugoslavenske grupe RKP(b) govori se u trećem poglavlju. Škola je osnovana u rujnu 1919. godine, a upisano je bilo 68 slušalaca. Jedan izvještaj spominje 80 slušalaca od kojih su 74 izrazito željeli da stupe u Crvenu armiju, dok ih je 20 primljeno za članove RKP(b) a jedan za kandidata. Červrto poglavlje odnosi se na obnovu škole za političku agitaciju jugoslavenskih komunista u Moskvi (u ožujku 1920), njen program i ciljeve. Interesantno je upozoriti na to da se u programu praktične nastave predviđa i poznavanje metoda ilegalnog partijskog rada. O devet kursova te jugoslavenske partijske škole Centralnog jugoslavenskog biroa govori se u petom poglavlju. Prvi kurs trajao je od 25. ožujka do 1. svibnja 1920. Deset polaznika kursa upućeno je u Jugoslaviju na ilegalni rad. Deveti, posljednji tečaj trajao je od 10. svibnja do kraja lipnja 1921. Na prestanak rada partijske škole utjecao je predstavnik KPJ na III kongresu Kominterne koji je tražio da se nastava na političkim kursovima najhitnije završi a kursisti pošalju u Jugoslaviju na partijski rad. Vrlo je interesantno šesto poglavlje koje se bavi brojem, nacionalnim i socijalnim sastavom, zavičajnošću i starošću kursista. Prema knjizi u kojoj su zabilježeni svi kursisti na devet tečajeva bilo je 405 slušalaca. Autor naglašava da je taj broj uistinu manji jer se neka imena pojavljuju u dva pa čak i u tri kursa (oni koji su kasnije upisali kurs pa su produžili u narednom ili oni koji nisu zadovoljili pa su ponovo polazili naredni kurs). Prema mjesečnim izvještajima Centralnog jugoslavenskog biroa, na prvih sedam kursova bilo je 246 polaznika. Pri upisu na tečajeve nije postojao nacionalni ključ. Autor navodi nacionalnosti kursista u svim tečajevima osim u onim gdje taj podatak nije zabilježen. Na svim tečajevima bilo je 49,51% Srba, 36,61% Hrvata, 10,76% Slovenaca i 1,23% onih koji su se izjasnili kao Jugoslaveni (naravno, to nije posve tačan broj, odnosi se na one za koje postoji podatak o nacionalnoj pripadnosti). Analizom zavičajne pripadnosti dobiva se podatak da je iz banovinske Hrvatske bilo 35,4% kursista, iz Vojvodine 20,4%, Bosne i Hercegovine 15,2% i Slovenije 13,5%. I u ovom slučaju rezultati su dobiveni iz navedenih podataka. Autor primjećuje da začuđuje mali broj kursista iz Dalmacije (samo dva). Prema zanimanjima bilo je 40,4% zanatlija, 28,7% seljaka, 12,4% radnika i 7,3% službenika. Intelektualci su na kurs dolazili samo izuzetno jer je Centralni jugoslavenski biro smatrao da njima nije bilo potrebno stjecanje osnovnih ideološko-političkih znanja. Prema godinama starosti bilo je 48,44% kursista od 25 do 29 godina, 27% od 30 do 34 godine, 11,9% od 35 do 39 godina i 9,57% onih do 24 godine. Podatke o nastavnicima nalazimo u sedmom poglavlju. Navode se njihova imena i nacionalna pripadnost.

O vojnom školovanju Jugoslavena u Sovjetskoj Rusiji govori se u osmom poglavlju. Pri Drugom pješadijskom moskovskom kursu osnovano je naredbom Revolucionarnog vojnog sovjeta Republike (22. VIII 1920) jugoslavensko odjeljenje od 150 polaznika. Autor nas upoznaje s načinom kako su na kurs pristizali polaznici iz raznih krajeva Sovjetske Rusije, upozorava da polaznici kursa nisu morali biti članovi Partije i donosi personalne podatke o polaznicima (tamo gdje postoje). O nastavnicima kursa također su dani vrlo iscrpni podaci. Vojnostarijski kurs prestao je s radom kad i partijska škola, potkraj lipnja 1921. godine. Zanimljivi su i podaci o životu kursista, a naročito o načinu povratka u domovinu (odlazili su uglavnom preko Njemačke, pomiješani s ostalim zarobljenicima). U godini 1921. u Moskvi je radila i škola za opismenjavanje crvenoarmejsca Jugoslavena.

Autor nas obavještava i o političkim i agitatorskim kursovima i partijskim školama Jugoslavena u unutrašnjosti Rusije, Ukrajini i Centralnoj Aziji (u devetom poglavlju), kao i o tome da su glavna središta iz kojih su slani kursisti u Moskvu bila Sibir, Turkestan i Kazanj (deseto poglavlje).

O pravcima upućivanja svršenih kursista i zadatku da ilegalno rade među radničkim i seljačkim masama u Jugoslaviji i povežu se s KPJ, govori se u jedanaestom poglavlju. Svi su kursisti nosili određenu količinu propagandne literature. S prvih sedam kursova (ožujak 1920, siječanj 1921) u domovinu je pošlo 75,55% svršenih kursista. U posljednjem, dvanaestom poglavlju izneseni su primjeri odnosa kursista prema ciljevima i izvođenju nastave (veliki interes i ambicija ili krajnja nezainteresiranost za školovanje).

U zaključku autor upozorava da je »[...] životna škola, koju je omogućavala revolucija samom činjenicom svoga postojanja i svojim neposrednim i naročito posrednim uticajem, bila od bitnog značaja za klasno i revolucionarno opredeljivanje naših ljudi, i u Sovjetskoj Rusiji i u Jugoslaviji«. Smatra da se organiziranjem kursova i škola mnogo zakasnilo, jer su počeli intenzivno raditi nakon što je većina zarobljenika iz naših zemalja već otišla kućama. Zato kratkotrajno sistematsko školovanje nekoliko stotina ljudi nije na žalost bilo dovoljno da bi većina trajno usvojila »abecedu komunizma« i naučni (marksističko-lenjinistički) pogled na svijet. To ie, naglašava B. Hrabak, urodilo posljedicom da se dio sudionika oktobarske revolucije, vojnika najveće revolucije u povijesti, nije snašao u domovini, jer su bili nedovoljno spremni i nedovoljno sistematski obrazovani da se u idejnoj i političkoj borbi uhvate ukoštac sa socijalreformističkim strujama u radničkom pokretu i s desnim tendencijama u KPJ, pa često čak ni s buržoazijom. Zato su na žalost u ponekim slučajevima završili kao žandari protiv naprednoga revolucionarnog pokreta.

Svi navedeni radovi veoma su zanimljivi a rezultati koje donose značajni. B. Hrabak dao je izvanredno bogato dokumentirane analize razvoja partijske organizacije pripadnika jugoslavenskih naroda u Sovjetskoj Rusiji, upozorio na vrlo zanimljivu problematiku jugoslavenskih sovjeta i nacionalnu problematiku zarobljenika u vezi s djelatnošću Austrougarskog sovjeta. Izvanredno iscrpno analizirao je i rekonstruirao izdavačku djelatnost i revolucionarnu propagandu putem štampe među zarobljenicima, njeno širenje i utjecaj u Jugoslaviji. Upozorio je na potrebu daljnjih istraživanja da bi se znastveno utvrdio utjecaj revolucionara-povratnika na radnički pokret u domovini, te je s tim u vezi do najsitnijih detalja obradio problematiku agitaciono-političkih i

vojnih kursova na kojima su se školovali Jugoslaveni za nastavak revolucionarne djelatnosti u Sovjetskoj Rusiji i osposobljavali za odlazak na revolucionarni rad u domovinu. Nikola Popović zasnovao je svoj rad na proučavanju odnosa Centralne jugoslavenske komunističke organizacije, one moskovske, s organizacijama u unutrašnjosti, osvrćući se pri tom i na problematiku sovjeta, izdavačku djelatnost i kursove. Dok su radovi B. Hrabaka i analitički i sintetički (tamo gdje sumira svoja istraživanja pojedinih komponenata u pregledni sintetički prikaz cjelokupne djelatnosti Jugoslavena komunista — osim čisto vojne), N. Popović, analizirajući pojedine probleme, daje kratke zaključke — rekapitulacije, te na kraju sumarni zaključak i ocjenu, ali u pristupu materiji preteže analitički način.

Prateći sudbinu Jugoslavena, njihovu političku djelatnost i odnose nailazimo i u radovima B. Hrabaka i radu N. Popovića na nejasnoću koja se odnosi na prikaz sudbine onih vojnih formacija Jugoslavena koje su se našle u redovima kontrarevolucionarnih i intervencionističkih snaga. To su bili, na primjer, pukovi *Matija Gubec* i *Major Blagotić* čiju sudbinu i kretanje čitalac mora sam rekonstruirati, prateći nadasve zanimljiva zbivanja u Sibiru 1920. godine. Za puk *Matija Gubec*, na primjer, nije jasno je li se nalazio u kolčakovskim vojnim formacijama ili u sastavu Čehoslovačkog korpusa. Kako je taj puk surađivao sa sibirskim partizanima i njegov se dio predao Crvenoj armiji, te bio uključen u sastav III bataljona za obranu željezničke pruge, a neki njegovi oficiri postali predavači-lektori na vojnim kursovima u Moskvi, prirodno je da nas zanima njegova sudbina. O puku *Majora Blagotića* saznajemo da se predao Crvenoj armiji i bio uključen u I jenijsku inženjerijsku vojno-radničku brigadu, ali opet sabirući fragmentarne podatke. Razumljivo je da je prikaz vojnih jedinica u navedenim radovima sporedan problem jer se spominje samo kad se govori o njihovu ljudstvu koje je davalo tečajce za političke i vojne kursove i kod prikaza partijskih organizacija u Sibiru. Stoga nam se čini da bi u cjelokupnom, sintetičkom prikazu djelatnosti Jugoslavena u Sovjetskoj Rusiji trebalo dati više prostora povijesti vojnih jedinica, ukoliko je značajna za povijest partijskih organizacija i političku djelatnost komunista Jugoslavena. B. Hrabak prilično pažnje posvećuje analizi nacionalnog i socijalnog sastava kursista na agitaciono-političkim i vojnim tečajevima. Neke su njegove ocjene u vezi s time neprihvatljive, na primjer ona o opredjeljenju u korist Hrvata prilikom upisivanja nacionalnosti, osobito stoga što Hrabak uz nju stavlja primjedbu da je sekretar Centralnog jugoslavenskog biroa bio Hrvat. U sintetičkom prikazu komunističke organizacije i foruma Jugoslavena navodi da su polaznici tečajeva Škole za političku agitaciju bili po nacionalnosti pretežno Srbi (49,51%). Zainteresirani se čitalac zbog toga pita: zašto nije naveden nacionalni sastav ostalih 50% polaznika, ako se već nacionalni sastav spominje. Čini nam se da bi trebalo obzirnije postupati kad se radi o nacionalnom sastavu, jer konačno bitno je da su ti kursisti došli na tečajeve da uče i (u velikoj većini) bili poštteni komunisti i simpatizeri. Pri tome zaista nije toliko važno koja je od jugoslavenskih nacija prevladavala u postocima, ako se ta analiza stavlja u kontekst u koji je u ovom slučaju stavlja B. Hrabak (zašto bi, zbog kakvih posebnih razloga, bilo korisno opredijeliti se za nacionalnost sekretara, i to među ljudima koji su i te kako bili osjetljivi na svoju nacionalnu pripadnost jer su spadali u potlačene narode Austro-Ugarske?!).

Zaključujući ovaj prikaz novije jugoslavenske historiografije o komunističkoj organizaciji i forumima Jugoslavena u Sovjetskoj Rusiji potrebno je istaći da

stupanj istraženosti te problematike omogućava izradu sinteze, jer su opsežnim analitičkim radovima obuhvaćene i obrađene u osnovi sve bitne komponente. Najprirodnije je da tu sintezu očekujemo iz pera B. Hrabaka. Posve je razumljivo da je potrebno još istraživanja da bi se do kraja ispitali i znanstveno ocijenili sudjelovanje i doprinos pripadnika pojedinih jugoslavenskih naroda oktobarskoj revoluciji i njihov utjecaj na razvoj revolucionarnog pokreta u domovini. To se osobito odnosi na historiografiju radničkog pokreta u Hrvatskoj jer o toj značajnoj problematici zasad nemamo znanstvenih radova.

Stanislava Koprivica-Oštrić

*AHMED NAZEČIĆ, Rad Jugoslovenskih odbora za pomoć gladnima u Rusiji, Prilozi za istoriju socijalizma, 1, 1964, 235—277.**

Akcija jugoslovenskih odbora za pomoć gladnima u Rusiji od 1921. do 1923. godine vrlo je slabo obrađena u našoj historiografiji. Ako se uzme u obzir da je ta pomoćna akcija bila dio široke međunarodne akcije, te da je ujedno predstavljala začetak kasnije Crvene pomoći, smatramo da bi tome pitanju trebalo posvetiti više pažnje.

Tu je akciju prvi pokušao naučno obraditi Ahmed Nazečić u raspravi »Rad jugoslovenskih odbora za pomoć gladnima u Rusiji« objavljenoj u *Prilozima za istoriju socijalizma*, a u svojoj je knjizi »Revolucionar Asim Behmen na putevima internacionalizma«, Sarajevo 1967, str. 79—178, dao publicistički prikaz ove akcije.

U uvodnom dijelu rasprave »Rad jugoslovenskih odbora za pomoć gladnima u Rusiji« Nazečić navodi uzroke gladi u Rusiji godine 1921. i prikazuje djelatnost međunarodnih humanitarnih organizacija. Opisujući ekonomsko stanje u Sovjetskoj Rusiji i pomoćnu akciju međunarodnog proletarijata i drugih progresivnih organizacija, autor se, uglavnom, služio podacima tadašnje jugoslovenske periodike. Razumljivo je da autoru nije bila na raspolaganju originalna izvorna građa, ali je svakako morao, što je jedino metodološki u historiografiji i pravilno, obratiti pažnju na tadašnju štampanu građu i na literaturu koja se bavi tom problematikom. Ondašnja jugoslovenska radnička i građanska periodika nije mogla dati autoru vjerodostojne podatke, te, vjerojatno iz tog razloga, pišući o uzrocima gladi, autor ne spominje jedan od najvažnijih — »ratni komunizam«.¹ Svakako su važni i oni uzroci gladi koje autor navodi:

* Kritički osvrt na rad A. Nazečića napisao je B. Gligorijević, najprije u *Socijalizmu*, 3/1966, 427—428, a zatim opširnije u *Istorijskom glasniku*, 2—3/1966, 207—214. Ovaj prikaz je prilog diskusiji koju je pokrenuo Gligorijević u *Istorijskom glasniku*.

»Ratni komunizam« je jedna faza u društveno-ekonomskom razvitku Sovjetske Rusije u periodu od oktobarske revolucije do završetka građanskog rata, a temeljio se, između ostalog i na rekviziciji poljoprivrednih viškova, koje su, kao i industrijske proizvode, dijelili državni organi. Manji dio tih viškova razdijeljen je po gradovima za potrebe radnika u industriji, dok je veći dio otišao na uzdržavanje Crvene armije. Opširnije o tome vidi: R. Lovrenčić, Osnovni problemi ekonomskog i socijalnog razvoja SSSR-a od 1920. do 1941. god., I dio, *Nastava povijesti*, 1/1967, 28—38.